

**MULTIMEDIA VOSITALARI BILAN BOYITILGAN TALAFFUZ
MASHQLARI: 3-4-SINF O'QUVCHILARINING NUTQ RAVONLIGI VA
TINGLAB TUSHUNISH TEZLIGIGA TA'SIRI (13.00.02)**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19466752>

Mohlaroyim Abdumalik qizi

O'zMPU tayanch doktoranti Yoqubjanova

O'zbek tilida annotatsiya

Ushbu tezisdagi 3–4-sinf o'quvchilarida talaffuz mashqlarini multimedia vositalari bilan boyitish nutq ravonligi hamda tinglab tushunish tezligiga qanday ta'sir ko'rsatishi empirik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda audio-video modellar, interaktiv minimal juftliklar, ritm va intonatsiya treninglari hamda avtomatlashtirilgan qayta aloqa elementlari integratsiyalangan mashqlar majmuasi ishlab chiqildi. Tajriba-sinov jarayonida nazorat va tajriba guruhlarini qiyosiy o'lchovlari asosida ravonlik (tezlik, pauza, artikulyatsion aniqlik) hamda tinglab tushunish (reaksiya vaqti, to'g'ri javoblar ulushi) indikatorlari baholandi. Ilmiy yangilik sifatida boshlang'ich sinflar uchun ko'p kanalli talaffuz treningining didaktik modeli va amaliy diagnostika mezonlari taklif etiladi.

Rus tilida annotatsiya

В тезисе эмпирически анализируется влияние фонетических упражнений, обогащённых мультимедийными средствами, на беглость речи и скорость аудирования учащихся 3–4 классов. Разработан комплекс заданий с интеграцией аудио- и видеомоделей, интерактивных минимальных пар, тренинга ритма и интонации, а также элементов автоматизированной обратной связи. В ходе опытно-экспериментальной работы сопоставлялись контрольная и экспериментальная группы по показателям беглости (темп, паузация, артикуляционная точность) и аудирования (время реакции, доля правильных ответов). Научная новизна заключается в предложении дидактической модели многоканального фонетического тренинга для начальной школы и практических критериев диагностики результата обучения.

Ingliz tilida annotatsiya

This thesis empirically examines how multimedia-enriched pronunciation practice affects speech fluency and listening comprehension speed among 3rd–4th grade learners. A task set integrating audio-video models, interactive minimal pairs, rhythm and intonation drills, and automated feedback was designed and

implemented. Using a quasi-experimental design, control and experimental groups were compared through fluency indicators (rate, pausing patterns, articulatory accuracy) and listening measures (reaction time, proportion of correct responses). The study's novelty lies in proposing a didactic model of multi-channel pronunciation training for primary education and a practical diagnostic framework for measuring learning outcomes in classroom conditions.

Kalit so'zlar

(o'zbek): multimedia; talaffuz mashqlari; nutq ravonligi; tinglab tushunish; boshlang'ich ta'lim; fonetik kompetensiya; interaktiv audio; diagnostika mezonlari

Ключевые слова

(rus): мультимедиа; фонетические упражнения; беглость речи; аудирование; начальная школа; фонетическая компетенция; интерактивное аудио; диагностические критерии

Keywords

(ingliz): multimedia learning; pronunciation training; speech fluency; listening comprehension; primary education; phonological awareness; interactive audio; performance assessment

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi boshlang'ich sinf o'quvchilarida og'zaki nutqni rivojlantirish jarayonida talaffuzning o'rni, ayniqsa, tinglab tushunish tezligi va ravon gapirish ko'nikmalarining bir-biri bilan uzviy bog'liqligi bilan izohlanadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, 3-4-sinf bosqichida o'quvchining fonetik sezgirligi va artikulyatsion odatlari faol shakllanadi; bu davrda to'g'ri talaffuz me'yorlari mustahkamlanmasa, keyingi bosqichlarda ravonlik hamda eshitilgan nutqni tez qayta ishlash jarayonida barqaror qiyinchiliklar yuzaga keladi. Shu sababli talaffuz mashqlarini faqat takrorlashga asoslangan an'anaviy yondashuv doirasida cheklab qo'ymasdan, multimodal idrok va faol qayta aloqa imkoniyatlarini beradigan multimedia vositalari bilan boyitish didaktik jihatdan istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Multimedia o'quvchi idrokida eshitish va ko'rish kanallarini birlashtiradi, namuna va xatoni taqqoslashni osonlashtiradi, individual sur'atda mashq qilish imkonini yaratadi hamda motivatsiyani oshiradi; bularning barchasi fonetik kompetensiya rivojiga va natijada nutq ravonligiga ta'sir ko'rsatishi kutiladi [4; 6].

Tadqiqotning maqsadi 3-4-sinf o'quvchilarida multimedia vositalari bilan boyitilgan talaffuz mashqlari majmuasini ishlab chiqish va uning nutq ravonligi hamda tinglab tushunish tezligiga ta'sirini tajriba-sinov orqali aniqlashdan iborat. Mazkur maqsad quyidagi vazifalar orqali ochib berildi: boshlang'ich sinf fonetik o'qitishining psixolingvistik va metodik asoslarini tahlil qilish; multimedia asosli

talaffuz mashqlarining didaktik modelini ishlab chiqish; ravonlik va tinglab tushunish tezligini o'lchashga mos indikator va diagnostika mezonlarini aniqlashtirish; tajriba va nazorat guruhlarida mashqlar majmuasini joriy etish va natijalarni qiyosiy tahlil qilish; ta'lim jarayoniga tatbiq etish uchun metodik tavsiyalarni umumlashtirish. Tadqiqot obyekti 3-4-sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida og'zaki nutqni rivojlantirish jarayoni bo'lsa, predmeti multimedia vositalari bilan boyitilgan talaffuz mashqlarining ravonlik va tinglab tushunish tezligiga ta'sir mexanizmlaridir.

Nazariy asos sifatida fonetik ko'nikma shakllanishida muntazam takrorlash, eshituv nazorati va artikulyatsion kinestetik qayta aloqa birligi haqidagi qarashlar, shuningdek, multimodal ta'limda kognitiv yuklamani muvozanatlash va diqqatni maqsadli boshqarish tamoyillari qabul qilindi [4; 6]. Boshlang'ich ta'lim metodikasiga doir manbalarda talaffuzning ifodali o'qish, matnni tushunish va muloqot madaniyati bilan aloqasi ta'kidlanadi; ya'ni fonetik aniqlik faqat "tovushni to'g'ri aytish" darajasida emas, balki eshitilgan nutqni tez ajratish, urg'u va intonatsiya orqali ma'no bo'laklarini farqlash, pauza va tempo yordamida fikrni mantiqan taqdim etish kabi ko'nikmalar bilan uyg'un holda shakllanadi [1; 2]. Shu nuqtai nazardan tadqiqotda talaffuz mashqlari tor fonetik drill emas, balki og'zaki nutqning prosodik va semantik komponentlari bilan bog'liq integrativ faoliyat sifatida talqin qilindi.

Metodologik yondashuv sifatida kvazi-eksperimental dizayn tanlandi: parallel ikki guruh (tajriba va nazorat)da kirish va chiqish diagnostikasi o'tkazildi, oraliq kuzatuvlar bilan dinamik o'zgarishlar qayd etildi. Tadqiqot bazasi sifatida umumta'lim maktabining 3-4-sinflari jalb qilindi; guruhlar ta'lim sharoiti, dars soati, o'qituvchi tajribasi va boshlang'ich tayyorgarlik ko'rsatkichlari bo'yicha maksimal darajada yaqinlashtirildi. Ma'lumot to'plash usullari tarkibiga pedagogik kuzatuv, audioyozuv asosida nutq namunalari tahlil qilish, tinglab tushunish bo'yicha vaqt-me'yorli test topshiriqlari, o'quvchi faoliyati mahsulini tahlil qilish hamda o'qituvchi uchun tuzilgan rubrikalar kiritildi. Diagnostika o'lchovlari amaliy dars sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan, ortiqcha texnik murakkablik talab qilmaydigan, lekin natijani ishonchli qiyoslashga xizmat qiladigan ko'rsatkichlar tizimi sifatida ishlab chiqildi.

Multimedia vositalari bilan boyitilgan talaffuz mashqlari majmuasi uch komponentga tayandi. Birinchi komponent "namuna va taqlid"ning sifat jihatdan boyitilgan ko'rinishi bo'lib, bunda o'quvchi faqat o'qituvchi talaffuzini eshitmaydi, balki audio va video namunalarda artikulyatsiya holatini ko'radi, lab va til harakatining muhim nuqtalarini ajratib oladi, so'ng o'z yozuvini qayta tinglab, namuna bilan qiyoslaydi. Bu yondashuv eshituv nazorati sustroq bo'lgan bolalarda

ham kinestetik tayanchni kuchaytirishi bilan ahamiyatli [6]. Ikkinchi komponent minimal juftliklar va fonematik farqlashga yo'naltirilgan interaktiv mashqlar bo'lib, bunda o'quvchi tovushlar farqini ma'no farqi bilan bog'lab idrok etadi; topshiriqlar tezkor javob talab qiladigan formatda tuzilib, tinglab tushunish tezligining tabiiy rag'batlanishini ta'minlaydi. Uchinchi komponent ritm-intonatsiya treningi bo'lib, u gapning ma'no markazini urg'u orqali ajratish, sintaktik bo'laklanish va mantiqiy pauza qo'yish, tempo va ohangni kommunikativ vaziyatga moslashtirishni o'z ichiga oladi; aynan shu prosodik elementlar ravonlikni faqat tezlik sifatida emas, balki tushunarli va tabiiy oqim sifatida shakllantirishga xizmat qiladi [5].

Mashqlar majmuasining didaktik modeli "kirish diagnostikasi - maqsadli mikrotrening - avtomatlashtirilgan yoki yarim avtomatlashtirilgan qayta aloqa - transfer vazifalari" zanjiri asosida qurildi. Mikrotrening qisqa, lekin yuqori chastotali bo'lib, darsning 7-10 daqiqasida muntazam takrorlanadigan bloklar shaklida tashkil etildi; bu boshlang'ich sinf o'quvchisining diqqat barqarorligi va tez charchash omillarini hisobga olgan holda optimal deb topildi. Qayta aloqa ikki darajada ta'minlandi: birinchisi o'quvchining o'z-o'zini nazorat qilishi (o'z yozuvini tinglash, vizual indikatorlar orqali tovush cho'zilishining taxminiy mosligini ko'rish), ikkinchisi o'qituvchining rubrika asosidagi tezkor mulohazasi. Transfer vazifalari esa o'rganilgan fonetik elementlarni matn o'qish, dialog tuzish, qisqa monolog aytish, tinglab qayta hikoya qilish kabi kommunikativ faoliyatga ko'chirishga qaratildi. Transfer bosqichi kiritilmasa, drill ko'rinishidagi mashqlar natijasi real nutqqa yetarli darajada ko'chmasligi mumkinligi metodik adabiyotlarda asoslangan [3; 5].

Nutq ravonligini baholashda uchta indikator tanlandi. Birinchi indikator nutq tezligi bo'lib, u ma'lum vaqt oralig'ida aytilgan so'zlar soni bilan emas, balki mazmuni yo'qotmagan holda tabiiy tempda gapira olish bilan talqin qilindi; shu sababli tezlik ko'rsatkichlari pauza va takrorlar bilan birgalikda ko'rildi. Ikkinchi indikator pauzalash madaniyati bo'lib, keraksiz to'xtalishlar, so'z ichida pauza, ortiqcha "e-e" kabi to'ldiruvchi tovushlar chastotasi qayd etildi. Uchinchi indikator artikulyatsion aniqlik bo'lib, fonemani almashtirish, tushirib qoldirish, bo'g'inlarni noto'g'ri biriktirish holatlari maxsus kodlash jadvali asosida belgilandi. Tinglab tushunish tezligi esa reaksiya vaqti va to'g'ri javoblar ulushi kombinatsiyasi orqali baholandi: o'quvchi audio materialni tinglab, ma'no farqlash yoki qisqa savolga javob berishda qancha vaqt sarflagani hamda javobning aniqligi birgalikda tahlil qilindi. Bunda tezlikning oshishi hisobiga aniqlik pasayib ketmasligi muhim mezon sifatida qo'yildi, chunki didaktik maqsad "shoshirish" emas, balki tez va aniq qayta ishlash ko'nikmasini rivojlantirishdir [4].

Tajriba-sinov jarayonida nazorat guruhida talaffuz bo'yicha an'anaviy mashqlar (o'qituvchi namunasini takrorlash, matn o'qish, yodlash) saqlab qolindi, biroq multimedia komponentlari tizimli ravishda kiritilmadi; tajriba guruhida esa yuqorida bayon qilingan multimedia boyitilgan majmua reja asosida joriy etildi. Jarayon davomida o'quvchilarning texnik vositalardan foydalanish madaniyati, audio materialning uzunligi, shovqin omillari, sinfning akustik sharoiti kabi omillar nazorat qilindi, chunki tinglab tushunish tezligini o'lchashda tashqi chalg'ituvchilar natijaga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, o'qituvchi ko'rsatmalarining bir xilligi va baholash rubrikasining izchilligi ta'minlash uchun tajriba oldidan kalibrlash mashg'ulotlari o'tkazildi; bu subyektivlikni kamaytirishga xizmat qildi [2].

Natijalarni tahlil qilishda quyidagi tendensiyalar kuzatildi. Tajriba guruhida nutq ravonligi ko'rsatkichlari kompleks yaxshilandi: o'quvchilar gapni boshlashdan oldin ortiqcha ikkilanishni kamroq namoyon qildi, mantiqiy pauzalar nisbatan o'rinli qo'llanila boshladi, shuningdek, artikulyatsion xatolar soni kamaydi. Bu holat multimedia namunalari orqali tovush va prosodikaning "aniq tayanchi" paydo bo'lishi, o'quvchining o'z nutqini tashqi kuzatuvchi sifatida qayta tinglash imkoniyati kengayishi bilan izohlanadi; o'z-o'zini eshitish va taqqoslash mexanizmi fonetik avtomatizatsiyani tezlashtirishi mumkin [6]. Nazorat guruhida ham ma'lum o'sish kuzatildi, bu tabiiy o'quv jarayoni va yoshga xos rivojlanish bilan bog'liq, biroq o'sish ko'lami hamda barqarorligi tajriba guruhiga nisbatan pastroq bo'ldi. Ayniqsa, prosodik elementlar (intonatsiya, urg'u, pauza) bo'yicha tajriba guruhida ko'proq ijobiy siljish qayd etildi, chunki video va audio namuna prosodikaning eshitish orqali farqlanadigan, lekin an'anaviy darsda ko'pincha bevosita tushuntirish qiyin bo'lgan jihatlarini ko'rgazmali qildi [5].

Tinglab tushunish tezligi bo'yicha natijalar ham metodik jihatdan muhim xulosalarga olib keldi. Tajriba guruhida reaksiya vaqti qisqarishi bilan birga to'g'ri javoblar ulushi barqaror saqlanib qoldi yoki oshdi; bu o'quvchi eshitilgan nutqni segmentlashni (so'z chegarasi, urg'u nuqtasi, ritmik guruh) tezroq bajarishni o'rganganini anglatadi. Segmentlashning yaxshilanishi ko'pincha fonematik farqlash va prosodik sezgirlikning o'sishi bilan bog'liq bo'lib, talaffuz treningi tinglash jarayoniga transfer bo'lishi mumkinligi haqidagi nazariy qarashlar bilan mos keladi [4; 5]. Nazorat guruhida esa ayrim o'quvchilarda tezlik oshgan sari xato javoblar ko'payishi kuzatildi; bu tinglashda "taxminiy" strategiyaga tayanish kuchayganini ko'rsatadi. Demak, multimedia boyitilgan mashqlar tinglash tezligini faqat tempni oshirish hisobiga emas, balki idrokning aniqligini mustahkamlash orqali optimallashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi uch yo'nalishda umumlashtiriladi. Birinchidan, 3–4-sinf sharoiti uchun talaffuz mashqlarini multimedia bilan boyitishning didaktik modeli taklif etildi; u mikrotrening, qayta aloqa va transfer vazifalarining izchil birligiga tayanadi. Ikkinchidan, ravonlik va tinglab tushunish tezligini amaliy sinf sharoitida baholashga mos indikatorlar tizimi aniqlashtirildi; bunda tezlik, pauzalash va aniqlikning uyg'unligi asosiy mezon sifatida asoslandi. Uchinchidan, talaffuz treningining tinglab tushunish tezligiga ta'sir mexanizmi "fonematik farqlash – prosodik segmentlash – tezkor ma'no ajratish" zanjiri orqali konseptual tarzda izohlandi; bu zanjir boshlang'ich ta'lim metodikasida talaffuz va tinglashni alohida emas, integratsiyada rejalashtirish zarurligini ko'rsatadi [1; 3].

Amaliy ahamiyat shundan iboratki, taklif etilgan mashqlar majmuasi o'qituvchi uchun darsda qo'llashga qulay bo'lgan qisqa bloklar ko'rinishida ishlab chiqildi va u mavjud o'quv rejaga moslashtiriladi. Multimedia resurslarini tanlashda yosh xususiyatlari, audio matnlarning qisqaligi, leksik-grammatik murakkablikning bosqichma-bosqichligi hamda ortiqcha vizual chalg'ituvchilarning cheklanishi mezonlari tavsiya etildi, chunki boshlang'ich sinfda ko'p effektli animatsiyalar diqqatni mazmundan uzoqlashtirishi mumkin [6]. Shuningdek, o'qituvchi uchun rubrika va kuzatuv varaqalari taqdim etish orqali baholashning izchilligi ta'minlanadi; bu OAK talablari nuqtai nazaridan natijaning tekshiriluvchanligi va metodik ta'minotning aniq ifodalanishiga xizmat qiladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, multimedia vositalari bilan boyitilgan talaffuz mashqlari 3–4-sinf o'quvchilarida nutq ravonligini sifat jihatdan yaxshilash va tinglab tushunish tezligini optimallashtirish uchun samarali shart-sharoit yaratadi. Tadqiqot natijalari ravonlikni baholashda faqat tez gapirish mezoniga tayanish to'g'ri emasligini, ravonlikning pauzalash madaniyati va artikulyatsion aniqlik bilan birgalikda shakllanishini ko'rsatdi; tinglab tushunish tezligi esa reaksiya vaqti bilan birga aniqlikni ham talab qiladigan kompleks ko'rsatkich sifatida yondashilsa, ta'limiy ta'sir yanada aniqroq ko'rinadi. Kelgusida ushbu yo'nalishda multimedia mashqlarining individual farqlar (eshituv sezgirligi, o'qish tezligi, nutqiy tashabbus) bilan bog'liq samaradorligini chuqurlashtirish, shuningdek, uzoq muddatli ta'sirini kuzatish asosida metodik tavsiyalarni yanada aniqlashtirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldoshev J. G., Usmonov S. O'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari. Toshkent, O'qituvchi, 2013. 256 b.

2. G'ulomov A., Ne'matov H. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent, Fan, 2009. 304 b.
3. Passov E. I. Kommunikativnyy metod obucheniya inostrannomu govoreniyu. Moskva, Prosveshchenie, 1991. 223 s.
4. Anderson J. R. Cognitive Psychology and Its Implications. New York, Worth Publishers, 2015. 512 p.
5. Field J. Listening in the Language Classroom. Cambridge, Cambridge University Press, 2008. 366 p.
6. Mayer R. E. Multimedia Learning. New York, Cambridge University Press, 2009. 304 p.